

УДК 343.135(043.5)

В. В. Гуменюк

НОВЕЛИ У ЗАКОНОДАВЧОМУ ВИЗНАЧЕННІ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Звільнення від кримінальної відповідальності є альтернативним кримінально-правовим заходом протидії злочинності. Цей інститут розвивався поряд з іншими інститутами кримінального права протягом всієї історії вітчизняного кримінального законодавства. У чинному Кримінальному кодексі вперше передбачено самостійний розділ IX Загальної частини, присвячений інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Але незважаючи на це, вчені та практики звертають увагу на необхідність подальшого удосконалення інституту звільнення від кримінальної відповідальності. З часу прийняття Кримінального кодексу України до нього неодноразово було внесено законодавчі зміни, які торкаються також розглянутого інституту та потребують додаткового аналізу та дослідження.

Дослідженням проблем звільнення від кримінальної відповідальності та суміжних інститутів кримінального права займаються вітчизняні вчені О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, А. А. Вознюк, М. Є. Григор'єва, Н. О. Гуторова, О. О. Житний, В. О. Навроцький, М. І. Мельник, О. В. Наден, В. Я. Тацій, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський, С. С. Яценко, А. М. Яценко та інші. Розглядом актуальних питань інституту звільнення від кримінальної відповідальності також займаються і російські дослідники, а саме Х. Д. Алікперов, Л. В. Головкин, В. С. Єгоров, В. О. Єлеонський, А. В. Єндольцева, Н. О. Лопашенко, С. М. Сабанін, О. М. Тарбагаєв та інші.

Деякі новели, внесені до Кримінального кодексу України законами України від 02.06.2011 р. та 15.11.2011 р., стосуються інституту звільнення від кримінальної відповідальності та потребують подальшого дослідження.

Мета і завдання дослідження. У зв'язку з прийняттям законів України «Про внесення змін до Закону України «Про законодавче застосування амністії» та інших законодавчих актів України» від 02.06.2011 р. № 3465-VI та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 р. було змінено зміст ст. 44 КК України та певна частина злочинів у сфері господарської діяльності була декриміналізована, а деякі санкції статей були змінені. Метою статті є аналіз впливу декриміналізації та змінення інтенсивності пеналізації на інститут звільнення від кримінальної відповідальності.

Для досягнення поставленої мети є необхідним розв'язання таких завдань:

— дослідження новел вказаних законів та пропонування подальших напрямків удосконалення інституту звільнення від кримінальної відповідальності;

— вивчення російського досвіду про звільнення від кримінальної відповідальності за певні злочини у сфері економічної діяльності.

Кримінальний кодекс України (далі — КК України) має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [1, ч. 1 ст. 1 КК України]. Досягнення вказаних завдань, як визначено у ч. 2 ст. 1 КК України, можливо за рахунок покарання, яке є традиційним каральним заходом впливу. Саме, призначаючи певну міру покарання, реалізується принцип невідворотності кримінальної відповідальності. Але П. В. Хряпінський слушно зауважує, що в сучасних умовах законотворення та правозастосування принцип невідворотності кримінальної відповідальності зазнає раціональної модернізації. До механізму кримінально-правової охорони (регулювання) все частіше залучаються заходи, засновані не на примусі, а на стимулюванні, заохоченні позитивної посткримінальної поведінки [2, 5]. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності є одним з таких альтернативних заходів, стимулюючих позитивну посткримінальну поведінку особи, що вчинила злочин.

Поняття звільнення від кримінальної відповідальності чинним Кримінальним кодексом України не передбачено, а дано у п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» № 1 від 23.12.2005 р. Так, звільнення від кримінальної відповідальності — це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, у порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України [3]. Вести мову про звільнення від кримінальної відповідальності можна виключно на стадіях, які передують вступу вироку в законну силу. Після цього моменту мова може йти виключно про звільнення від покарання або від його відбування. Застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності не є визнанням факту невинності особи у вчиненні злочину. Всі види звільнення від кримінальної відповідальності є проявом гуманності держави до особи, а не реабілітуючими обставинами, які свідчать про невинність особи.

Норми про звільнення від кримінальної відповідальності передбачені не тільки у відповідному розділі IX Загальної частини (так звані загальні види звільнення), а й у певних нормах Особливої частини Кримінального кодексу України (мова йде про спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності).

Так, Законом України «Про законодавче застосування амністії» та інших законодавчих актів України від 02.06.2011 р. було внесено зміни до ч. 1 ст. 44 КК, відповідно до яких «особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом» [1]. Тобто було виключено із вказаної норми положення, відповідно до якого звільнення від кримінальної відповідальності могло здійснюватися на підставі Закону про амністію або акта помилування. Законодавчі зміни, внесені до ч. 1

ст. 44 КК України, на наш погляд, є цілком обґрунтованими з наступних причин. По-перше, звільнення від кримінальної відповідальності може здійснюватися лише на підставах, передбачених в Кримінальному кодексі України, вказівка ч. 1 ст. 44 на те, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності є закон України про амністію або акт про помилування, суперечила ч. 3 ст. 3 КК України, відповідно до якої злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. По-друге, зміст ч. 1 ст. 44 України, у частині визначення помилування в якості підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, суперечив змісту ч. 2 ст. 87 КК України, в якій передбачено, що помилування може бути здійснено шляхом заміни засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років, тобто актом помилування особа не звільняється від кримінальної відповідальності, відбувається лише заміна більш суворого виду покарання на менш суворий.

Слід зазначити, що з часу прийняття чинного Кримінального кодексу України намітилася стійка тенденція до збільшення кількості норм про спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності, що свідчить про те, що законодавець вважає цей інститут дієвим заходом кримінально-правового впливу та протидії злочинним проявам певних видів злочинів. Особлива частина Кримінального кодексу України нараховує двадцять правових приписів такого характеру.

Спеціальними видами звільнення від кримінальної відповідальності є звільнення на підставі ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 4 ст. 212; ч. 4 ст. 212¹; ч. 2 ст. 255; ч. 2 ст. 258³; ч. 4 ст. 258⁵; ч. 6 ст. 260; ч. 3 ст. 263; ч. 4 ст. 289; ч. 4 ст. 307; ч. 4 ст. 309; ч. 4 ст. 311; ч. 5 ст. 321; ч. 4 ст. 321¹; ч. 5 ст. 368³; ч. 5 ст. 368⁴; ч. 6 ст. 369 КК, ч. 4 ст. 401 України [1]. На відміну від інституту звільнення від кримінальної відповідальності на підставі норм Загальної частини КК (розділ IX КК України), норми Особливої частини про звільнення осіб від кримінальної відповідальності при позитивній посткримінальній поведінці застосовуються лише у разі вчинення окремих злочинів. У більшості норм (за виключенням ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114, у яких визначені спеціальні види добровільної відмови від доведення цих злочинів до кінця) передбачені спеціальні види дійового каяття за умови вчинення певних дій, передбачених у відповідних нормах Особливої частини Кримінального кодексу України про спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності. При ознайомленні зі змістом ч. 4 ст. 401 КК звертає на увагу правова неточність, а саме вказівка на можливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 44 КК України. Оскільки ст. 44 КК є загальною, необхідно передбачити можливість звільнення на підставі ст. 45 (у зв'язку із дійовим каяттям). Таке визначення, на наш погляд, буде відповідати позиції законодавця, обраній при формуванні більшої кількості спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності.

Особливої уваги, з нашої точки зору, потребує дослідження норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності»

від 15.11.2011 р., яким була декриміналізована значна частина господарських злочинів та було змінено санкції певних норм розділу VII Особливої частини Кримінального кодексу України — «Злочини у сфері господарської діяльності».

Слід зазначити, що вказаний закон було прийнято з метою покращення інвестиційного клімату в Україні та наповнення держбюджету України, але надходженню інвестицій повинна сприяти не декриміналізація, а непохитність прав власності інвестора і працююча судова система.

Відповідно до норм Закону України від 15.11.2011 р., процес гуманізації відповідальності за правопорушення в сфері господарської діяльності було здійснено у наступних формах: 1) було декриміналізовано 17 злочинів, передбачених ст. ст. 201 (контрабанда товарів), 202, 203, 207, 208, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 223, 225, 226, 228, 234 КК, які були переведені до складу адмінправопорушень, за які встановлено адміністративне стягнення у виді штрафу (135¹, 162¹, 162², 162³, 164¹⁵, 164¹⁶, 166¹⁴, 166¹⁸, 171², 189³ КУпАП); 2) у Кримінально-процесуальному кодексі України закріплено перелік складів злочинів у сфері господарської діяльності, притягнення до відповідальності за які можливо виключно на підставі скарги потерпілого. При цьому порядок притягнення до кримінальної відповідальності за скаргою потерпілого передбачає, що відповідна кримінальна справа підлягає припиненню у разі, якщо потерпілий примириться з обвинуваченим до моменту видалення суду до нарадчої кімнати для постановлення вироку (ст. 203¹, 219, 229, 231–232² КК України); 3) змінені санкції деяких злочинів у сфері господарської діяльності, шляхом підвищення розміру штрафу у базових складах та заміни позбавлення волі штрафом у кваліфікованих складах злочинів, наприклад, ст. ст. 200, 203¹, 203², 204, 205, 206, п. 1 примітки до ст. 209, 209¹, 212, 212¹, 213, 216, ч. 2 ст. 219, 222 тощо.

Вказаним законом було внесено зміни до ст. 53 КК України, відповідно до яких розмір штрафу як виду покарання істотно зріс. Так, згідно з ч. 2 ст. 53 КК України, розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини цього Кодексу не передбачено вищого розміру штрафу. За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочинцем, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України. У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у межах, встановлених ч. 5 ст. 53 КК України.

Дослідивши вказані зміни, ми вважаємо, що не слід було, по-перше, декриміналізувати таку велику кількість злочинів у сфері господарської діяльності, оскільки зберігається можливість безкарного вчинення різних фінансових махінацій та зловживань у вказаній сфері, а сума штрафу як виду адміністративного стягнення для певної категорії осіб, які вчинюють ці правопорушення, не є значною; по-друге, суттєве збільшення розміру штрафу як виду покарання обмежує його застосування до тих категорій осіб, які не мають можливості сплатити необхідну суму, отже відносно них, як і раніше, буде застосовуватися позбавлення волі; по-третє, звертає на увагу і відсутність граничного розміру штрафу, який необхідно визначити в ст. 53 КК України, оскільки штраф — це єдиний вид покарання, максимальний розмір якого не визначається у Загальній частині КК України, а це, на наш погляд, порушує обраний законодавцем принцип визначення максимальної межі покарання у нормах Загальної частини Кримінального кодексу України тощо,

Розглядаючи значення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 р. для інституту звільнення від кримінальної відповідальності слід, на наш погляд, враховувати досвід російського законодавця, який у декілька етапів проводив гуманізацію кримінальної відповідальності, у тому числі у сфері господарської діяльності. Одним з напрямків такої гуманізації було доповнення Федеральним законом РФ від 07.12.2011 р. глави 11 Загальної частини — «Освобождение от уголовной ответственности» статтею 76¹ — освобождение от уголовной ответственности по делам о преступлениях в сфере экономической деятельности. Тобто російський законодавець, зберігаючи кримінальну відповідальність за значну кількість злочинів у сфері економічної діяльності, передбачив можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі сплати збитків, які були нанесені громадянину, установі або державі у разі вчинення злочинів, вичерпний перелік яких дано у ст. 76¹ КК України. Окрім цього, в главі 22 Особливої частини Кримінального кодексу РФ — «Преступления в сфере экономической деятельности» передбачено чотири спеціальних види звільнення від кримінальної відповідальності, а саме у п. 3 примітки до ст. 178, у примітці до ст. 184 КК РФ, у п. 2 примітки до ст. 198 КК РФ, п. 2 примітки до ст. 199 КК РФ [4].

Висновки. Таким чином, дослідження новел, внесених до Кримінального кодексу України законами України від 02.06.2011 р. та 15.11.2011 р., дозволило зробити наступні висновки:

1. Звільнення від кримінальної відповідальності є некаральним альтернативним інститутом кримінального права, який стимулює позитивну посткримінальну поведінку особи, яка вчинила певний злочин. Вести мову про звільнення від кримінальної відповідальності можна виключно на стадіях, які передують вступу вироку в законну силу. Після цього моменту мова може йти виключно про звільнення від покарання або від його відбування. Застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності не є визнанням факту невинності особи у вчиненні злочину. Всі види звільнення від кримінальної

відповідальності є проявом гуманності держави, а не реабілітуючими обставинами, які свідчать про невинність особи.

2. Зміни, внесені в ст. 44 КК України Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про законодавче застосування амністії» та інших законодавчих актів України» від 02.06.2011 р., слід визнати доцільними та обґрунтованими.

3. Дослідивши зміни, внесені Законом України від 15.11.2011 р., необхідно зазначити, що, по-перше, не слід було декриміналізувати таку велику кількість злочинів у сфері господарської діяльності, оскільки зберігається можливість безкарного вчинення різних фінансових махінацій та зловживань у вказаній сфері, а сума штрафу як виду адміністративного стягнення для певної категорії осіб, які вчинюють ці правопорушення, не є значною; по-друге, суттєве збільшення розміру штрафу як виду покарання обмежує його застосування до тих категорій осіб, які не мають можливості сплатити необхідну суму, отже відносно них, як і раніше, буде застосовуватися позбавлення волі; по-третє, звертає на увагу і відсутність граничного розміру штрафу, який необхідно визначити в ст. 53 КК України, оскільки штраф — це єдиний вид покарання, максимальний розмір якого не визначається у Загальній частині КК України, а це, на наш погляд, порушує обраний законодавцем принцип визначення максимальної межі покарання в нормах Загальної частини Кримінального кодексу України тощо.

4. Гуманізація відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності можлива за рахунок розширення підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Пропонується врахування попиту російського законодавця.

Вважаємо перспективним подальший розвиток інституту звільнення від кримінальної відповідальності, у тому числі як напрямок гуманізації кримінальної відповідальності.

Література

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.zakon1.rada.gov.ua.
2. Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навч. посіб. / П. В. Хряпінський. — Запоріжжя : КСК-Альянс, 2012. — 270 с.
3. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 23.12.2005 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.zakon1.rada.gov.ua.
4. Уголовный кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ukrf.com.

Анотація

Гуменюк В. В. Новели у законодавчому визначенні інституту звільнення від кримінальної відповідальності. — Стаття.

У статті досліджено новели, внесені до Кримінального кодексу України, законами України від 02.06.2011 р. та від 15.11.2011 р., та їх значення для подальшого удосконалення інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, декриміналізація, пеналізація.

Аннотация

Гуменюк В. В. Новеллы в законодательном определении института освобождения от уголовной ответственности. — Статья.

В статье исследованы новеллы, внесенные в Уголовный кодекс Украины законами Украины от 02.06.2011 г. и от 15.11.2011 г., и их значение для дальнейшего усовершенствования института освобождения от уголовной ответственности.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, декриминализация, пенализация.

Summary

Humeniuk V. V. Novels in the legislative definition of the Institute of exemption from criminal liability. — Article.

Article is devoted the novel made to the Criminal Code of Ukraine by Laws of Ukraine from 02.06.2011, 15.11.2011, and their importance for the further improvement of the Institute of exemption from criminal liability.

Keywords: exemption from criminal liability, decriminalization, penalization.

УДК 343.424

О. А. Гусак

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВА

У дореволюційному вітчизняному законодавстві караність самогубства вперше була встановлена в законодавчих актах Петра I. Устав Воїнський від 30 березня 1716 року приписував кату тягти тіло самогубця по вулицях чи обозу, а потім відтягнути в «безчесне» місце і закопати. Замах на самогубство карался смертною карою. Якщо особа покінчила життя самогубством в безпам'ятстві, хворобі чи «в меланхолії», тіло самогубця ховали без церковних обрядів чи в «особливому» (поза кладовищем) місці, але не в «безчесному» місці. При замаху на самогубство через «муки і розчарування» чи в «безпам'ятстві від сорому» винного із соромом вигонили із полку [1, 355].

Морський Устав від 13 січня 1720 року карав смертною карою за спробу самогубства і вимагав повішення трупа самогубця. На відміну від Воїнського Уставу тут був розширений перелік обставин, що виключали відповідальність за замах на самогубство. Не вважався кримінально караним замах на самогубство, здійснене в «муках від нестерпних податків», в «безпам'ятстві», «в гарячкових» чи «меланхолічних» хворобах [1, 358].

Звід кримінальних законів 1832 року, що вступив у дію з 1 січня 1835 року також передбачав караність самогубства і замаху на самогубство [1, 358].

Доведення до самогубства та шляхи його попередження вивчали українські науковці: Ю. В. Александров, В. О. Глушков, В. Ф. Войцех, С. В. Жабокрицький, М. П. Мелентьев, О. М. Моховіков, Г. Я. Пілягіна, В. В. Сулицький, А. П. Тіщенко, А. П. Чупріков, О. В. Шаповалов, С. І. Яковенко, Н. М. Ярмиш